

КОЛЕКЦІЯ МОХОПОДІБНИХ В.В. МОНТРЕЗОРА В ГЕРБАРІЇ ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ ІМЕНІ М.Г. ХОЛОДНОГО НАН УКРАЇНИ

К л ю ч о в і с л о в а: мохоподібні, історична колекція, В.В. Монтезоро, Гербарій Інституту ботаніки НАН України

Історія бріологічних досліджень в Україні висвітлена в публікаціях Д.К. Зерова [8], Г.Ф. Бачуринної [1–4] та інших авторів. Проте в них дуже мало уваги приділялося вивченню мохів до створення Української Академії наук, а саме на початку ХХ та, особливо, в ХІХ ст. Щодо цього зазначалося [3]: дослідження мохоподібних в Україні започатковані головню з середини ХІХ ст., провадилися в університетах, мали спорадичний характер, при цьому, крім мохів, ботаніки часто вивчали й інші групи спорових рослин. Зокрема, в Київському університеті (Імператорський університет Св. Володимира) лишайники і мохи Полтавщини досліджував І. Плутенко, водорості і мохи Київщини та Поділля — В. Совинський, а мохи околиць Києва — О. Покровський.

Однак у публікаціях про історію вітчизняної бріології не згадується ім'я В.В. Монтезоро, який започатковував свої ботанічні дослідження ще до згаданих вище осіб та підготував відому працю «Обозрение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа...» [11], де поряд із судинними рослинами характеризуються і деякі спорові.

Оскільки у вітчизняній літературі знаходимо обмаль інформації стосовно цього дослідника, то коротко подаємо біографічні відомості про нього.

Владислав Владиславович Монтезоро (граф Бурдевіль де Монтезоро, 1835—1902) народився в с. Козині Канівського повіту Київської губернії (тепер Миронівський р-н Київської обл.). Навчався в Другій Київській чоловічій гімназії, а впродовж 1852—1857 рр. — у Київському університеті Св. Володимира. Найбільший інтерес студент виявив до ботаніки, в якій згодом досяг чималих успіхів. Особливий вплив на нього мав професор О.С. Рогович — видатний вітчизняний природодослідник, на той час завідувач кафедри ботаніки та гербарію,

директор ботанічного саду, з яким Владислав Владиславович пізніше обмінювався гербарієм та листувався. У 1857 р. В.В. Монтезоро отримав ступінь кандидата. Він брав активну участь у діяльності Комісії для опису губерній Київського навчального округу. Від 1875 р. — член Київського товариства природознавців, а з 1897 р. — його почесний член. Також був членом Південно-Західного відділення Імператорського Російського географічного товариства, Наукового товариства імені братів Вацлава та Едварда Руліковських, Академії наук у Кракові.

Коло наукових інтересів Владислава Владиславовича було доволі широким. Окрім проведення флористичних досліджень, В.В. Монтезоро розводив різні городні культури, квіти, декоративні кущі та дерева, вивчав лікарські властивості рослин то що. Цікавився також орнітологією, палеонтологією та мінералогією [6]. Він зібрав унікальну бібліотеку з ботаніки, яка містила близько 1200 назв і яку його нащадки передали Київському університету. Деякі публікації із автографами та помітками В.В. Монтезоро зберігаються в Національній науковій бібліотеці України імені В.І. Вернадського та науковій бібліотеці Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України [7, 10].

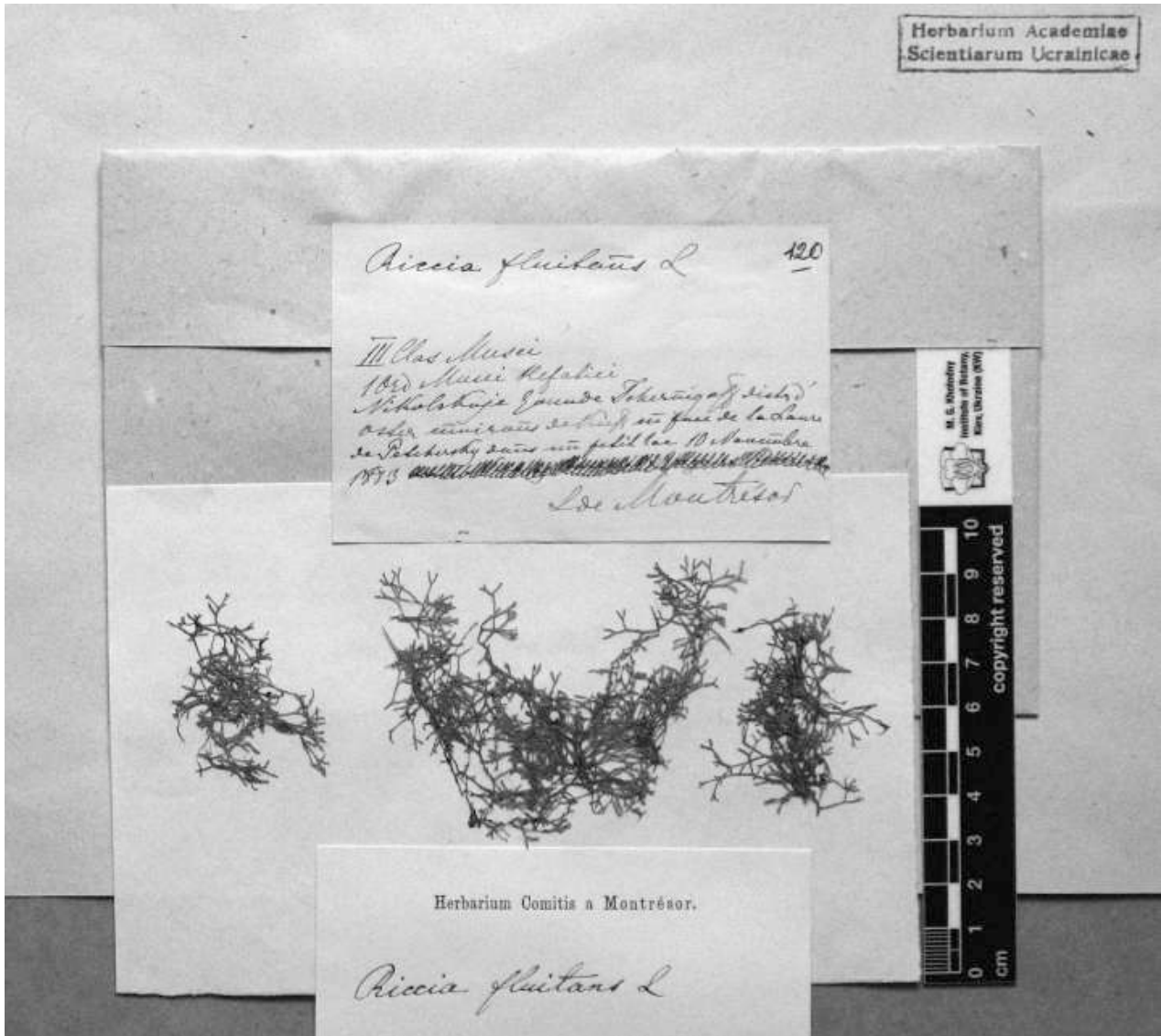
Для своїх наукових пошуків — флористичних досліджень — В.В. Монтезоро обирає той самий регіон, що і його вчитель. Згодом готує наукову працю «Обозрение ...» [11]. Вона складалася з п'яти випусків, що були опубліковані протягом 1886—1891 рр. У цих книгах наведено три роди водоростей, 12 — грибів, 6 — лишайників, 11 родів мохоподібних (*Marchantia* March., *Riccia* Mich., *Jungermannia* L., *Encalypta* Hedw., *Funaria* Schreb., *Fontinalis* Dill., *Discelinum* Brid., *Hypnum* L., *Neckera* Hedw., *Sphagnum* Dill., *Polytrichum* L.) та 634 роди (понад 1500 видів) судинних рослин [12].

На території колишніх Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської та Полтавської губер-

ній цей дослідник зібрав велику гербарну колекцію судинних рослин, яку подарував Ботанічному кабінету Київського університету [13]. Нині вона входить до складу персональної колекції О.С. Роговича та фондів «Флора України» (KW) й налічує кілька тисяч гербарних аркушів. Однак, на жаль, ця колекція ще досі ґрунтовно не опрацьована.

У 2013 р. першим автором цієї статті в невилитих фондах бріологічного гербарію Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (KW-B) знайдено збірку мохів В.В. Монтрезора. Це 22 паке-

ти, зібрані протягом 1853—1892 рр. здебільшого на території Правобережних Полісся та Лісостепу України. Крім власне зборів В.В. Монтрезора, до неї ввійшли окремі зразки О.С. Роговича, Л. Стадницького та інших колекторів. У пакетах містяться чорнові етикетки, написані французькою мовою та оформлені друкарським способом чистові етикетки «*Herbarium Comitatus a Montresor*» з латинськими назвами виду чи роду. Майже кожна чорнова етикетка наприкінці має написи, які пізніше були закреслені. Вірогідно, ці закреслення стосуються

Зразок *Riccia fluitans* L. з колекції мохоподібних В.В. Монтрезора, зібраний 1883 р. в околицях м. Києва (Микільська слобідка)

Specimen of *Riccia fluitans* L. from V.V. Montresor bryophyte collection, collected in 1883 in outskirts of Kyiv (Mykils'ka Slobidka)

Мохоподібні, виявлені в колекції В.В. Монтрезора

Види	Автори правильного визначення	Визначення В. Монтрезора	Місцезнаходження
<i>Abietinella abietina</i>	В. Монтрезор	<i>Hypnum abietinum</i>	Кв, Миронівський р-н, Козин; Чрк, Корсунь-Шевченківський р-н, Стеблів
<i>Anomodon viticulosus</i>	В. Вірченко	—	Чрк, Корсунь-Шевченківський р-н, Стеблів
<i>Conocephalum salebrosum</i>	Є. Боровічов	<i>Marchantia polymorpha</i>	Хм, Новоушицький р-н, Отроків; Чрк, окол. Канева (Монастирок)
<i>Dicranum montanum</i>	О. Фомін	<i>Dicranum</i>	Жт, Овруч
<i>D. polysetum</i>	О. Фомін	<i>Encalypta commutata</i>	Кв, Обухівський р-н, між Трипіллям і Козином
<i>Drepanocladus aduncus</i>	В. Вірченко	<i>Neckera</i>	Кв, Миронівський р-н, Козин
<i>Fontinalis hypnoides</i>	В. Вірченко	<i>F. antipyretica</i>	Кв, Київ
<i>Funaria hygrometrica</i>	О. Фомін	<i>Discelinum nudum</i>	Жт, Олевськ; Кв, Обухівський р-н, між Трипіллям і Козином; Чрг, Ріпкинський р-н, Добрянкa
<i>Hedwigia ciliata</i>	В. Вірченко	—	Чрк, Корсунь-Шевченківський р-н, Стеблів
<i>Homalothecium sericeum</i>	В. Вірченко	—	Чрк, Корсунь-Шевченківський р-н, Стеблів
<i>Hylocomium splendens</i>	О. Фомін	<i>Hypnum abietinum</i>	Вл, Ковельський р-н, ур. Княжа гора; Жт, Коростень
<i>Hypnum cupressiforme</i>	В. Вірченко	—	Чрк, Корсунь-Шевченківський р-н, Стеблів
<i>Leucodon sciuroides</i>	В. Вірченко	<i>Neckera scorpioides</i>	Чрк, Корсунь-Шевченківський р-н, Стеблів
<i>Marchantia polymorpha</i>	В. Монтрезор	<i>M. polymorpha</i>	Вл, Ратне; Кв, Київ (Боршагівка, Дарниця), Макарівський р-н, Мостище; Хм, Городоцький р-н, Сатанів, Новоушицький р-н, Отроків
<i>Oxyrrhynchium hians</i>	В. Вірченко	—	Чрк, окол. Канева (Монастирок)
<i>Plagiomnium cuspidatum</i>	В. Вірченко	—	Чрк, окол. Канева (Монастирок)
<i>Plagiothecium cavifolium</i>	В. Вірченко	—	Чрк, окол. Канева (Монастирок)
<i>Pleurozium schreberi</i>	О. Фомін	<i>Hypnum</i>	Вл, Ковельський р-н, ур. Княжа гора; Кв, Обухівський р-н, між Трипіллям і Козином
<i>Polytrichastrum longisetum</i>	В. Вірченко	<i>Polytrichum</i>	Кв, Київ (Боршагівка)
<i>Polytrichum commune</i>	В. Монтрезор	<i>P. commune</i>	Жт, Овруч; Кв, Київ (Горянка)
<i>P. juniperinum</i>	В. Вірченко	<i>Polytrichum</i>	Кв, Обухівський р-н, між Трипіллям і Козином
<i>Ptilium crista-castrensis</i>	О. Фомін	<i>Hypnum abietinum</i>	Кв, Обухівський р-н, між Трипіллям і Козином
<i>Rhodobryum roseum</i>	В. Вірченко	<i>Mnium</i>	Кв, Київ (Петропавлівська Боршагівка)
<i>Rhytidadelphus triquetrus</i>	О. Фомін	<i>Hypnum abietinum</i>	Вл, Ковельський р-н, ур. Княжа гора; Жт, Новоград-Волинський р-н, Федорівка
<i>Riccia canaliculata</i>	Д. Зеров	<i>R. fluitans</i>	Кв, окол. Києва, Жуків хутір
<i>R. fluitans</i>	В. Монтрезор	<i>R. fluitans</i>	Кв, Київ (Микільська слобідка)
<i>Syntrichia ruralis</i>	В. Вірченко	—	Чрк, Корсунь-Шевченківський р-н, Стеблів

П р и м і т к а: автори латинських назв видів наведені в тексті за «Чеклістом мохоподібних України» [5]. Прочерк у третій колонці означає, що вид виявлений як домішка до інших таксонів. Скорочення назв областей: Вл — Волинська, Жт — Житомирська, Кв — Київська, Хм — Хмельницька, Чрк — Черкаська, Чрг — Чернігівська.

прізвиськ (прізвищ) слуг чи помічників В.В. Монтрезора, які брали участь у збиранні бріологічних матеріалів; наприклад, на кількох із них можна чітко розгледіти «Грицько Дебелий», «Ніколай Бассараб» та ін.

Як свідчать критичні нотатки в пакетах, цю збірку ще на початку минулого століття переглядав професор О.В. Фомін. Він з'ясував, що під трьома зразками «*Hypnum abietinum* L.» В.В. Монтрезора слід розуміти такі відмінні за габітусом види, як *Hylocomium splendens* (Hedw.) Schimp., *Ptilium crista-castrensis* (Hedw.) De Not. та *Rhytidiadelphus triquetrus* (Hedw.) Warnst. (таблиця). Його «*Encalypta commutata* Nees» насправді виявилася *Dicranum polysetum* Sw., а «*Disclinum nudum* Dicks.» — *Funaria hygrometrica* Hedw. За нашим визначенням, «*Mnium* Hedw.» В.В. Монтрезора є *Rhodobryum roseum* (Hedw.) Limpr., «*Neckera*» — *Drepanocladus aduncus* (Hedw.) Warnst., «*Polytrichum commune* L.» з околиць с. Трипілля Київської обл. — *Polytrichum juniperinum* Hedw., а «*Fontinalis antipyretica* Dill.» з Києва виявився рідкісним *Fontinalis hypnoides* C. Hartm., який пізніше тут уже не знаходили. Крім того, в цій колекції ми виявили нові таксони, що не були помічені чи визначені попередніми дослідниками. Так, у зборах В.В. Монтрезора із сучасної Черкаської обл. додатково встановлені *Syntrichia ruralis* (Hedw.) F. Web. et D. Mohr, *Plagiomnium cuspidatum* (Hedw.) T.J. Copr., *Hedwigia ciliata* (Hedw.) P. Beauv., *Anomodon viticulosus* (Hedw.) Hook. et Taylor, *Homalothecium sericeum* (Hedw.) Schimp., *Oxyrrhynchium hians* (Hedw.) Loeske, *Plagiothecium cavifolium* (Brid.) Z. Iwats., *Hypnum cupressiforme* Hedw. та деякі інші види.

Згодом з'ясувалося, що 10 пакетів печіночників із колекції В.В. Монтрезора зберігаються у влитих фондах цього ж гербарію; їх критично переглянув Д.К. Зеров і ці відомості використав у «Флорі печіночних і сфагнових мохів України» [9]. Він підтвердив наявність у збірці В.В. Монтрезора таких поширених видів, як *Riccia fluitans* L. (рисунок) та *Marchantia polymorpha* Mich. Також з'ясував, що один зразок *R. fluitans* із Жукового хутора поблизу м. Києва належить до *R. canaliculata* Hoffm., а зразок *M. polymorpha* з Монастирка в околицях м. Канева (Черкаська обл.) насправді є *Conocephalum conicum* (L.) Dum. Гепатиколог Є.О. Боровічов (Полярно-альпійський ботанічний сад, Росія) у 2013 р. перевизначив останній як *Conocephalum salebrosum* Szweyk., Buczk. et Odrzyk. — вид, недавно описа-

ний і вказаний для України польськими бріологами [14]. Цей самий таксон (*C. salebrosum*) виявлено і в зразку *M. polymorpha* з с. Отроків Новоушицького р-ну Хмельницької області. Слід додати, що збори родів *Jungermannia* та *Sphagnum* із колекції В.В. Монтрезора поки що не знайдені в бріологічному гербарії Інституту ботаніки.

Таким чином, власник згаданої колекції мохоподібних — В.В. Монтрезор — правильно визначив усього декілька поширених видів та родів. Ця колекція стала основою бріологічної частини книги «Обозрение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа...» [11]. Хоча більшість видів мохів у ній подана помилково, однак посилення на бріологічні відомості цієї книги можливі з урахуванням результатів ревізії гербарних матеріалів. Насамкінець варто підкреслити, що Владислав Владиславович Монтрезор — один із перших ботаніків, який зробив спробу вивчення флори північної та центральної частин України, охопивши не лише насінні, а й деякі спорові рослини та гриби.

Автори щиро вдячні провідному інженерові Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України Н.В. Моргант за допомогу в пошуку архівних матеріалів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бачурина Г.Ф. Розвиток бріологічних досліджень на Україні // Укр. ботан. журн. — 1967. — 24, № 5. — С. 65—73.
2. Бачурина Г.Ф. Розвиток бріології в Українській РСР // Укр. ботан. журн. — 1977. — 34, № 5. — С. 475—480.
3. Бачурина А.Ф. Бриология // Развитие биологии на Украине. — Киев: Наук. думка, 1984. — Т. I. — С. 192—195.
4. Бачурина А.Ф. Бриология // Развитие биологии на Украине. — Киев: Наук. думка, 1985. — Т. II. — С. 70—76.
5. Бойко М.Ф. Чекліст мохоподібних України. — Херсон: Айлант, 2008. — 232 с.
6. Добрачаєва Д.М., Грембецька В., Львівська А.П., Шевера М.В. Епістолярна спадщина П.С. Роговича // Укр. ботан. журн. — 1997. — 54, № 2. — С. 201—206.
7. Дениско Л.М. Автографи на книжках з колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — К.: НБУВ, 2007. — 264 с.
8. Зеров Д.К. Підсумки вивчення спорових рослин в УРСР за 30 років (1917—1947) // Ботан. журн. АН УРСР. — 1947. — 4, № 3—4. — С. 42—49.
9. Зеров Д.К. Флора печіночних і сфагнових мохів України. — К.: Наук. думка, 1964. — 356 с.
10. Каталог рідкісної книги в бібліотеці Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України / Укл.

- Н.Г. Кривольченко. — Ін-т ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. — К.: Альтерпрес, 2011. — 100 с.
11. *Монтрезор В.* Обзорение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской и Полтавской. — Киев, 1886. — Вып. 1. — 144 с.
 12. *Осіюк Л.М.* Огляд наукової спадщини В.В. Монтрезора // Укр. фітоценол. зб. — 1999. — № 1–2 (12–13). — С. 186–190.
 13. *Стоянів Ю.* Гербарії Української флори // Укр. ботан. журн. — 1924. — 2. — С. 55–62.
 14. *Szweykowski J., Buczkowska K., Odrzykowski I.J.* *Conocephalum salebrosum* (Marchantiopsida, Conocephalaceae) — a new Holarctic liverwort species // Plant Syst. Evol. — 2005. — 253. — P. 133–158.

Рекомендує до друку: Д.В. Дубина

Надійшла 09.07. 2013 р.

В.М. Вирченко, М.В. Шевера

Інститут ботаніки імені Н.Г. Холодного НАН України, г. Київ

КОЛЛЕКЦИЯ МОХООБРАЗНЫХ В.В. МОНТРЕЗОРА В ГЕРБАРИИ ИНСТИТУТА БОТАНИКИ ИМЕНИ Н.Г. ХОЛОДНОГО НАН УКРАИНЫ

Сообщается об обнаруженной в бриологическом гербарии Института ботаники имени Н.Г. Холодного НАН Украины (*KW-B*) коллекции мохообразных В.В. Монтрезора с

территории Украины XIX в. (всего 32 пакета), часть из которой была собрана А.С. Роговичем, Л. Стадницким и др. В результате критического анализа ряд образцов переопределены. Кроме того, в данной коллекции выявлены новые виды, не отмеченные коллекторами и теми, кто ее раньше исследовал.

Ключевые слова: мохообразные, историческая коллекция, В.В. Монтрезор, Гербарий, Институт ботаники НАН Украины.

V.M. Virchenko, M.V. Shevera

M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

V.V. MONTRESOR COLLECTION OF BRYOPHYTES IN THE HERBARIUM OF THE M.G. KHOLODNY INSTITUTE OF BOTANY, NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Data on the V.V. Montresor collection of bryophytes of the 19th century from Ukraine in the Bryological Herbarium of the M.G. Kholodny Institute of Botany, NAS of Ukraine (*KW-B*) is reported. It includes 32 specimens, some collected by A.S. Rogovich, L. Stadnicky and others. The authors re-identified a number of specimens and recorded some species not reported before.

Key words: bryophytes, historical collection, V.V. Montresor, Herbarium, Institute of Botany, NAS of Ukraine.

НОВІ ВИДАННЯ

Бурова О.В., Жежера М.Д. Водорості Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» / За заг. ред. П.М. Царенка. — Суми: Університетська книга, 2013. — 182 с.

Уперше узагальнено дані щодо водоростей Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський», розглянуто історію досліджень водоростей на території Ногород-Сіверського Полісся і парку, проаналізовано видове різноманіття водоростей, розподіл видового складу за типами водойм та його особливості. Наведено повний анований список водоростей, виявлених у водоймах парку та його околицях, визначено нові та рідкісні види.

Для ботаніків, фікологів, екологів, викладачів, студентів й аспірантів вищих, фахівців у галузі природоохоронної політики.